

Läketieteen Nobelin palkinto aivojen paikannusjärjestelmän tutkijoille

Kuvat: AFP/Lehtikova

John O'Keefe

Maj-Britt Moser

Edvard Moser

Vuoden 2014 fysiologian ja lääketieteen Nobelin palkinnon jakoivat puoliksi professori **John O'Keefe** sekä professorit **Maj-Britt Moser** ja **Edvard Moser**. Moserin tutkijapariskunta työskentelee Norjan teknis-luonnontieteellisessä yliopistossa Trondheimissa, professori O'Keefe University Collegessa Lontoossa.

Palkinto annettiin tänä vuonna tavanomaista neurofysiologiaa edustaville ryhmille, jotka liittyvät samaan ketjuun kuin vuoden 1981 palkinnon saajat David Hubel ja Torsten Wiesel. Kaikille näille ryhmille on yhteistä huolellinen yksittäisten aivojen hermosolujen ärsykevästeiden tutkiminen ja omien havaintojen oivaltava tulkinta, joka on vienyt ymmärtämystämme aivojen toiminnasta kerralla ison hyppäyksen eteenpäin. Hubel ja Wiesel etsivät optimaalista valo-

ärsykettä primaarisen näköaivo-kuoren hermosolujen aktivoimiseksi ja oivalsivat, että pelkkää valopistettä tehokkaampi ärsyke on rajallisen mittainen valoviiva, jolla lisäksi on tietty optimikulma. Näin oivallettiin, miten aivot hahmottavat ääriviivoja.

Professori O'Keefe tutkijaryhmineen kuvasi 1970-luvun alussa rotan hippokampuksesta hermosoluja, joiden aktiivisuus liittyy selvästi eläimen sijaintiin tutkimusympäristössä (1). Ympäristön näkyvien maamerkkien kiertäminen myötä- tai vastapäivään johti hermosolujen toimintakenttien siirtymiseen vastaavaan suuntaan muotoaan muuttamatta. Solut eivät kuitenkaan olleet vain monimutkaisiin näköärsykkeisiin erikoistuneita, sillä toimintakentät säilyivät, kun huoneen valot sammutettiin. Solut siis integroivat tietoa toisaalta ympäristön näkyvistä maamer-

keistä, toisaalta tasapainoelimen ja liikeaistin välittämää tietoa eläimen omista liikkeistä. Tämän vuoksi näitä soluja alettiin kutsua paikkasoluiksi (place cells). Nämä havainnot olivat helposti toistettavissa, sillä noin joka kolmas hippokampuksesta mitattu pyramidisolu toimii selkeästi paikkasoluna, jolla useimmiten on vain yksi toimintakenttä ympäristössä. Tästä käynnistyi pitkä tutkimuslinja, joka selvitti, miten aivot luovat sisäisen kartan meitä ympäröivästä tilasta. Epilepsia-potilailla virtuaalipelin aikana tehtyjen syväelektrodimittausten avulla osoitettiin 2000-luvulla lopulta paikkasoluja olevan myös ihmisen hippokampuksessa (2).

Pian tutkijat alkoivat selvittää, mistä hippokampus saa paikainformaatiota. Luonnollinen ehdokas oli entorinaalinen aivo-kuori, jonka kautta kaikki eri aivokuoren osista tuleva tieto saa-

puu hippokampukseen. Into lo-
pahti kuitenkin varsin nopeasti,
sillä entorinaalikuoren soluilla ei
ollutkaan pieniä, tarkkajaisia toi-
mintakenttiä, kuten teoria edel-
lytti, vaan lukuisia ja epätarkka-
rajaisia. Moserin pariskunta lähti
kuitenkin 2000-luvun alussa yhe-
teistyössä hollantilaisen hippo-
kampuksen yhteyksiin erikois-
tuneen neuroanatomian Menno
Witterin kanssa määrätietoisesti
kartoittamaan entorinaalisen
aivokuoren eri osien ominai-
suuksia. He sattuiivat mittaamaan
entorinaalisen aivokuoren her-
mosolujen paikkaominaisuuksia
isommassa tutkimusympäristös-
sä kuin aiemmat ryhmät ja tois-
tivat tutun havainnon: yhdellä
entorinaalikuoren hermosolulla
on useita toimintakenttiä. Mutta
tuloksia tarkastellessaan nor-
jalaistutkijat kokivat todellisen
ahaa-elämyksen: toimintakent-
tät ympäristön eri osilla muo-
dostavat mehiläiskennomaisen
säännöllisen kuvion, joka vastaa
metristä koordinaattitietoa tutki-
musympäristöstä (3). Siksi näitä
soluja alettiin kutsua ristikko- tai
koordinaattisoluiksi (grid cells).

Aivojen paikannusjärjestel-
män tutkijoita on paljon, ja jou-
kossa on monia aivotutkimuk-
sen johtavia nimiä. Voidaankin
kysyä, miksi juuri nämä tutkijat
nostettiin esiin. Olisi ehkä ollut
johdonmukaista palkita myös
SUNY:n Brooklynin kampuksen
tutkijat James Ranck jr. ja Jeffrey

Taube, jotka kuvasivat 1990-lu-
vulla paikannusjärjestelmän kol-
mannen peruselementin, niin
sanotut pääsuunta- tai kom-
passisolut (head-direction cells),
jotka kompassin tavoin (tosin
riippumatta Maan magneetti-
kentästä) ovat aktiivisimmillaan,
kun eläimen pää osoittaa yhteen
tiettyyn suuntaan tutkimus-
ympäristössä (4). O’Keefen ja
Moserin pariskunnan työn eri-
tyismerkitys on kuitenkin siinä,
että kummankin perushavain-
to on poikanut valtavasti uutta
tutkimustietoa sekä innostanut
hermoverkkojen tietokonemal-
linnusta. Muun muassa Bosto-
nin yliopiston tutkijat Howard
Eichenbaum ja Michael Hassel-
mo ovat esittäneet, kuinka sama
paikannukseen erikoistunut
koneisto pystyy käsittelemään
asioiden aika- ja paikkasuhteita
ja näin mahdollistamaan koettu-
jen tapahtumien elokuvamaisen
taltioinnin tapahtumamuistiin
(5).

Vaikka palkittujen tutkijoi-
den oma tutkimuskiinnostus on
noussut toisaalta psykologian,
toisaalta tekniikan viitekehyses-
tä, on havainnoilla myös ilmei-
siä lääketieteellisiä sovelluksia.
Koska entorinaalinen aivokuori
ja hippokampus vaurioituvat en-
simmäisinä Alzheimerin taudin
yhteydessä, on nykyisen neuro-
fysiologisen tiedon perusteella
ymmärrettävää, että potilaat
helposti eksyvät uudessa ym-

päristössä eivätkä pysty muista-
maan viimeaikaista tapahtumia.
Näiden alueiden solujen omi-
naisuuksien mittaaminen antaa
parhaan mahdollisen kuvan siitä,
miten aivojen kyky hahmottaa
ympäristöä heikkenee vanhe-
tessa (6) tai Alzheimerin taudin
edetessä, mutta toisaalta tarjoaa
myös toistaiseksi käyttämättö-
män työkalun mitata suoraan
uusien kokeellisten hoitojen vas-
tetta. ■

HEIKKI TANILA, LT, prof.
A. I. Virtanen -instituutti
Itä-Suomen yliopisto, Kuopio

KIRJALLISUUTTA

1. O’Keefe J, Dostrovsky J. The hippo-
campus as a spatial map. Preliminary
evidence from unit activity in the freely-
moving rat. *Brain Res* 1971;34:171–5.
2. Ekstrom AD, Kahana MJ, Caplan
JB, ym. Cellular networks underlying
human spatial navigation. *Nature*
2003;425:184–8.
3. Hafting T, Fyhn M, Molden S, Moser
MB, Moser EI. Microstructure of a spatial
map in the entorhinal cortex. *Nature*
2005;436:801–6.
4. Taube JS, Muller RU, Ranck JB Jr.
Head-direction cells recorded from the
postsubiculum in freely moving rats.
Description and quantitative analysis. *J*
Neurosci 1990;10:420–35.
5. Howard MW, MacDonald CJ, Tiganj Z,
ym. A unified mathematical framework
for coding time, space, and sequences
in the hippocampal region. *J Neurosci*
2014;34:4692–707.
6. Wilson I, Tanila H. Miksi vanha ei
muista? *Duodecim* 2006;122:1323–9.